

ОСОБЛИВОСТІ аграрно-правової

ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ІНСТИТУТУ аграрного права

М. М. Бахуринська

доцент кафедри земельного та аграрного права
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються різні підходи до розуміння поняття «аграрно-правової відповідальності» як на доктринальному рівні, так і в правозастосовній практиці, та пропонується розробка нових підходів до забезпечення законності в аграрному секторі економіки через неефективність чинних механізмів юридичної відповідальності аграрного права.

Ключові слова: аграрно-правова відповідальність, аграрний сектор економіки, юридична відповідальність.

В статье рассматриваются различные подходы к пониманию «аграрно-правовой ответственности» как на доктринальном уровне, так и в правоприменительной практике, также предлагается разработка новых подходов к обеспечению законности в аграрном секторе экономики через неэффективность действующих механизмов юридической ответственности аграрного права.

Ключевые слова: аграрно-правовая ответственность, аграрный сектор экономики, юридическая ответственность.

In the article observes the different approaches for understanding of concept «agrarian-legal responsibility» both at

the doctrine level and in practice of application of law. And development of the new approaches is envisaged for providing of legality in the agrarian sector of economy through inoperativeness of valid mechanisms of juridical responsibility of agrarian law. In the article were analyzed the novels of the legal regulation and the procedure of the state.

Keywords: *agro-legal responsibility, the agricultural sector of the economy, the legal responsibility.*

У сучасній правовій доктрині існує значна кількість наукових підходів до розуміння поняття юридичної відповідальності, в т. ч. й аграрно-правової відповідальності. Серед основних та найбільш розповсюджених слід виділити такі підходи: 1) санкція, що передбачає міру карального впливу на правопорушника з боку держави; 2) юридичний обов'язок винного у вчиненні правопорушення понести покарання; 3) правовідношення, в рамках якого особа, що скоїла правопорушення, зазнає міру державно-правового примусу. Деяко відособленою є концепція правової відповідальності як комплексного явища, що містить ретроспективний та перспективний аспекти.

Дослідження інституту аграрно-правової відповідальності в сучасній науці має надзвичайно важливе значення, оскільки вивчення будь-якої галузі права є неповноцінним без визначення наслідків порушення правових норм, а також механізмів правового регулювання пов'язаних з цим правовідносин.

Метою нашої статті є визначення місця інституту аграрно-правової відповідальності у системі видів юридичної відповідальності через визначення специфіки аграрних правопору-

шень та особливості застосування механізмів юридичної відповідальності в аграрному праві.

Єдиного підходу до визначення видів юридичної відповідальності немає як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях.

Так, за характеристиками видів правопорушень науковці розрізняють кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність, за ознаками галузевої належності – конституційну, цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність [7, с. 4], до зазначених видів відносять також міжнародно-правову. Але такий підхід не до кінця завершений, оскільки серед зазначених видів відсутня матеріальна відповідальність, яка, на наш погляд, є самостійним видом юридичної відповідальності, що підтверджується проведеними дослідженнями. Питання поділу відповідальності на матеріальну, дисциплінарну, адміністративну, цивільну, кримінальну є аксіоматичним у правовій науці і, на нашу думку, не потребує доведення.

На сторінках фахових видань з'являлись цікаві погляди на підтримку абсолютно нових видів відповідальності. Так, В. І. Андрейцев зазначає, що особливу роль у реалізації та захисті прав громадян щодо екологічної безпеки відіграє інститут превентивної еколого-правової відповідальності [4, с. 312], і навів якісну характеристику такого правового феномену.

Б. В. Єрофеев акцентує увагу науковців на існуванні земельно-правової відповідальності, як спеціальної відповідальності за порушення земельного законодавства, і відніс до такої відповідальності примусове припинення права користування земельною ділянкою, обов'язок знести власником земельної

ділянки чи землекористувачем самовільно зведений об'єкт та ін. [9].

Таким чином, можна стверджувати, що сучасне праворозуміння намагається, крім аксіоматичних видів юридичної відповідальності, виділяти нові види юридичної відповідальності залежно від того, нормами якої галузі права вони закріплюються. Так, на думку М. С. Сахіпова, кожній галузі права має відповідати певна форма відповідальності й наголошує на існуванні зокрема, у колгоспному праві – колгоспно-правової відповідальності [5, с. 82]. Як обґрунтування існування інституту колгоспно-правової відповідальності висувалася наявність галузевого методу (методів) правового регулювання, який, як вважається, є передумовою формування галузевої системи юридичної відповідальності. Саме у розрізі методу правового регулювання, на наш погляд, і слід розглядати питання правової природи аграрно-правової відповідальності.

У науці аграрного права розглядаються різні підходи до розуміння поняття «аграрно-правова відповідальність». Окремі вчені наполягають на самостійності аграрно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності, інші вказують на те, що більш обґрунтовано вважати аграрно-правову відповідальність елементом системи аграрного права, оскільки окремих специфічних механізмів юридичної відповідальності вказаною галуззю права не вироблено [3].

На думку В. І. Андрейцева, М. С. Сахіпова, аграрно-правова відповідальність як специфічний вид юридичної відповідальності характеризується оригінальними ознаками, не властивими для жодного іншого виду правової відповідальності (поряд із земельно-правовою, еколого-правовою і т. п.) [4, с. 312; 5, с. 82].

Одночасно інші вчені розглядають аграрно-правову відповідальність як комплексний міжгалузевий правовий інститут, який включає дисциплінарну, адміністративну, майнову (цивільно-правову) та кримінальну відповідальність. Таку позицію відстоюють, зокрема, В. Курило та О. Світличний [6, с. 191], О. Браніцький [7], а також деякі ін. На підтримку такого підходу до розуміння аграрно-правової відповідальності висловлюється і М. Чабаненко. Він зазначає, що така відповідальність – це комплексний правовий інститут, який складається із сукупності правових норм, що закріплюють види юридичної відповідальності, які мають міжгалузеву або загальноправову сферу дії та активно застосовуються для охорони правопорядку в аграрному секторі економіки [8, с. 184].

На наш погляд, такі підходи до розуміння правової природи аграрно-правової відповідальності один одному не суперечать, оскільки аналізують вказане поняття у різних аспектах. При цьому розуміння аграрно-правової відповідальності як інституту аграрного права є більш обґрунтованим, оскільки його самостійність визначається специфікою аграрних правопорушень та самостійним характером аграрного права як галузі права. Водночас для визначення аграрно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності необхідна наявність особливих не притаманних іншим видам юридичної відповідальності механізмів впливу на правопорушників. Подібні особливі механізми в аграрно-правовій відповідальності відсутні як на доктринальному рівні, так і в правозастосовній практиці.

Саме тому неефективність чинних механізмів юридичної відповідальності в аграрному праві вимагає як від на-

уковців, так і від законодавця розробки нових підходів до забезпечення законності в аграрному секторі економіки. Одним з прикладів подібних новел є Закон України «Про аграрні розписки» від 6 листопада 2012 р. №5479-VI (далі – Закон), який регулює відносини, що виникають під час оформлення, видачі, обігу, виконання аграрних розписок, визначає порядок їх реєстрації та спрямований на створення правових, економічних, організаційних умов функціонування цих документів.

Серед норм, що визначають юридичну відповідальність за порушення зобов'язань за аграрними розписками, передбачені вказаним вище законодавчим актом, звертає на себе увагу ст. 8, що визначає особливості моніторингу застави майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції та наслідки порушення відповідних зобов'язань.

Здійснення моніторингу передбачає спостереження за майбутнім врожаем та дотримання боржником за аграрною розпискою відповідних технологічних процесів з можливістю доступу до земельних ділянок, на яких вирощується майбутній врожай. А це є предметом застави за аграрною розпискою, а також доступу до приміщень, де зберігається зібрана сільськогосподарська продукція.

При цьому в разі виявлення під час моніторингу порушень боржником технологічних процесів вирощування сільськогосподарської продукції, майбутній врожай якої є предметом застави за аграрною розпискою, які ставлять під загрозу отримання майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції у звичайному обсязі, кредитор має право скласти акт про порушення технології виробництва та вимагати від боржника усунути таке порушення у визначений строк.

Якщо вимоги, викладені в акті про порушення технології виробництва, не будуть усунуті боржником самостійно протягом вказаного в акті строку, кредитор з метою порятунку майбутнього врожаю боржника має право за аграрною розпискою самостійно або із залученням третіх осіб доростити майбутній врожай з дотриманням відповідних технологічних процесів. Витрати кредитора на таке дорощення відшкодовуються боржником за аграрною розпискою в порядку, передбаченому законом.

Вказаний у законі акт про порушення технології виробництва та наслідки невиконання вимог, що викладені в ньому, не властиві «класичним» видам юридичної відповідальності і можуть розглядатися як специфічний механізм юридичної відповідальності аграрного права, характерні ознаки якого визначаються особливостями виробничого процесу в сільському господарстві.

Законом також передбачено створення окремої організації для вирішення спорів щодо вимог, викладених в акті про порушення технології виробництва. При цьому до вирішення такого спору зазначеною спеціально вповноваженою організацією кредитор не має права здійснювати дії із самостійного дорощення заставленого за аграрною розпискою майбутнього врожаю.

Таким чином, законодавець передбачив особливі механізми юридичної відповідальності та створення особливої організації з вирішення спорів у сфері аграрного права, що дає підстави говорити про наявність окремих ознак аграрно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності. Поряд з цим наведені новели не мають системного характеру, а тому на сучасному етапі аграрно-правова відповідальність передбачає передусім застосування механізмів адміністра-

тивної, кримінальної, цивільної та інших «класичних» видів юридичної відповідальності, а специфіка названого інституту визначається через особливі риси аграрних правопорушень.

Правопорушення в аграрній галузі регулюються різними нормами інших галузей права, є неоднорідними і забезпечуються не тільки нормами аграрного законодавства, а й відповідними нормами, що містяться у трудовому, фінансовому, цивільному, земельному, адміністративному, кримінальному законодавстві тощо, а тому питання правового регулювання аграрно-правової відповідальності неможливо звести до застосування норм якоїсь однієї норми чи декількох галузей права. Так, згідно зі статтею 211 Закону передбачена цивільна, адміністративна або кримінальна відповідальність громадян та юридичних осіб за порушення земельного законодавства, а відповідно до ст. 104 Закону України «Про ветеринарну медицину» передбачена відповідальність у вигляді штрафу за правопорушення в галузі ветеринарної медицини фізичних, юридичних та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, чия діяльність пов'язана з виробництвом (розведенням) тварин, виробництвом та обігом об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, а також з наданням послуг лабораторної діагностики та веденням ветеринарної практики.

З об'єктивної сторони аграрні правопорушення, тобто правопорушення, що спрямовані на порушення аграрного законодавства, можуть бути вчинені шляхом як дії (наприклад, внаслідок дій суб'єкта було вчинено порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва – ст. 104-1 КУпАП; або ж вчинено забруднення земель сільськогосподарського призначення –

ст. 239 КК України), так і бездіяльності (порушення ветеринарних правил, вчинене шляхом недотримання обов'язкових вимог, передбачених ними – ст. 251 КК України; порушення законодавства про племінну справу у тваринництві шляхом неврахування даних офіційного обліку продуктивності тварин чи недодержання встановлених технологічних та ветеринарно-санітарних вимог і правил щодо отримання, зберігання та використання племінних (генетичних) ресурсів – ст. 107-1 КУпАП).

Об'єкт аграрних правопорушень надзвичайно багатогранний, адже ним виступає правовий порядок у сільському господарстві [7]. Аграрні правопорушення можуть бути спрямовані на порушення майнових, земельних, організаційно-управлінських, трудових та інших відносин у сфері здійснення сільськогосподарської діяльності [1, с. 452] – наприклад, на порушення трудової дисципліни або ж на заподіяння матеріальних збитків сільськогосподарським підприємствам (згідно з Гл. IX і Гл. X КЗпП та Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»).

З суб'єктивної сторони аграрні правопорушення можуть бути вчинені у формі як умислу, так і необережності. Умисна форма вини характерна, серед іншого, таким складом кримінальних правопорушень в аграрній сфері, як: забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) та незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України), вчинених щодо земель сільськогосподарського призначення. З необережності можуть бути скоєні, зокрема, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 247 КК України – «порушення законодавства про за-

хист рослин» (яке здійснюється, зазвичай, шляхом невжиття заходів, спрямованих на знищення шкідників та збудників рослин – відповідно до Закону України «Про захист рослин»; невжиття заходів з утилізації та знищення сільськогосподарської сировини, яка не відповідає встановленим вимогам щодо вмісту пестицидів і агрохімікатів – за Законом України «Про пестициди та агрохімікати») та ст. 254 КК України – «безгосподарське використання земель» (яке може полягати, наприклад, у невиконанні працівником сільськогосподарського підприємства покладених на нього обов'язків захищати землі від шкідливого впливу).

Що стосується суб'єктів аграрних правопорушень, то до них належать працівники та члени сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм, у тому числі і фермерських господарств; члени сільськогосподарських кооперативів; особи, які ведуть особисте селянське господарство та ін. [2, с. 354; 6, с. 203]. Так, суб'єктом вчинення аграрного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 21 Закону України «Про фермерське господарство» – порушення кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення господарської діяльності, – є голова фермерського господарства, який залежно від ступеня суспільної шкідливості вчиненого правопорушення несе відповідно адміністративну або кримінальну відповідальність. Спеціальним суб'єктом дисциплінарного правопорушення, яке міститься у диспозиції ч. 2 ст. 166 Цивільного кодексу України та полягає у невиконанні або неналежному виконанні обов'язків, передбачених статутом сільськогоспо-

дарського кооперативу, може бути лише член такого кооперативу.

Слід також відмітити, що поряд із спеціальним суб'єктом складом аграрна відповідальність характеризується спеціальними суб'єктами, які уповноважені притягувати правопорушників до аграрно-правової відповідальності, наприклад, посадові особи державної сільськогосподарської інспекції, державної насінневої інспекції тощо.

Як бачимо, аграрні правопорушення – це порушення законодавства, яке регулює суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення сільськогосподарської діяльності та тягнуть за собою застосування не особливих, характерних тільки для аграрного права санкцій, а тих негативних наслідків (санкцій), які властиві для «класичних» видів юридичної відповідальності: цивільно-правової (майнової), дисциплінарної, адміністративної та кримінальної.

Аналізуючи правову природу юридичної відповідальності за аграрні правопорушення, доходимо висновку, що на сучасному етапі розвитку законодавства аграрно-правову відповідальність можна розглядати саме як міжгалузевий інститут аграрного права, що об'єднує в собі правові норми дисциплінарної, адміністративної, цивільної, майнової та кримінальної відповідальності. Разом з тим як відсутність характерних ознак, специфічних механізмів або санкцій не дає змоги визначити аграрно-правову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. У цій частині наука аграрного права має розробити нові підходи, оскільки сучасний рівень законодавства та правозастосовної практики у сфері різних видів юридичної відповідальності за аграрні правопорушення не забезпечує ефективне правове регулювання відповідних правовідносин.

Список використаної літератури

1. Аграрне право України : підруч. / В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С. Ф. Василюк та ін. ; за ред. В. З. Янчука. – 2-е вид., перероб. та допов. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.
2. Аграрне право України : підруч. / За ред. О. О. Погрібного. – К. : Істина, 2004. – 448 с.
3. Крупка Ю. М. Аграрне право України : навч. посіб. / За наук. ред. Н. Р. Малишевої. – К. : Університет «Україна», 2006. – 160 с.
4. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
5. Сахипов М. С. Проблема ответственности в колхозном праве. – Алма-Ата : Издательство «Наука» Казахской ССР, 1972. – 280 с.
6. Аграрне право України : підруч. / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
7. Браніцький О. Аграрно-правова відповідальність : постановка питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://branitsky.com.ua>
8. Чабаненко М. М. Методи правового регулювання аграрних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. – Х., 2005. – 204 с.
9. Методичні рекомендації з правової роботи на тему «Юридична відповідальність осіб, зайнятих у сільськогосподарському виробництві» // Головне управління юстиції у Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyivobljust.gov.ua>